

TARİH'TEN MESNEVİ'YE BİR KOŞUKLAŞTIRMA ÖRNEĞİ: ÂŞIK MOLLA RAHİM'İN MANZUM HAZRET-İ YUSUF KISSASI

Özkan DAŞDEMİR*

Özet

Ana metinlerin biçimsel dönüşümlerinden biri olan koşuklaştırma, düzyazı biçiminde yazılmış bir metnin dizeler hâlinde yeniden yazılması yöntemidir. Türk halk edebiyatında; nazma çekilen Nasreddin Hoca fıkraları başta olmak üzere, dizeler halinde yeniden yazılan çeşitli masal, hikâye ve menkıbeler koşuklaştırma yöntemine uygun örnekler arasında yer almaktadır. Bu makalenin konusunu Tarih-i Taberî'deki Yusuf Kıssası'nın Âşık Molla Rahim tarafından mesnevi nazım şekliyle yeniden yazılması ile ortaya çıkan metinlerarası ilişkiler oluşturmaktadır. Çalışmamızda ana-metinlerin biçimsel dönüşüm yöntemlerinden koşuklaştırma ve biçim dönüşümü örnekleri incelemeye esas teşkil eden iki metinden hareketle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Taberî, Âşık Molla Rahim, Yusuf ile Züleyha, Metinlerarasılık, Koşuklaştırma.

AN EXAMPLE OF VERSIFICATION FOR MASNAVİ FROM HISTORY: POET MOLLA RAHİM'S PARABLE OF PROPHET JOSEPH IN VERSE

Abstract

Versification, which is one of the formal transformations of the main-text, is the method of rewriting of a text, written in the form of prose, in the form of lines. In Turkish folk literature, especially Nasreddin Hodja's anecdotes, rewritten in verse, various fairy tales, stories and legends, rewritten in the form of lines are among the appropriate examples for the versification method. The intertextual relations resulting from the rewriting of the parable of Joseph in History of Taberî by Poet Molla Rahim in form of the masnavi verse constitutes the subject of this article. In our study, among the formal transformation methods of the main-texts, the examples of versification and transformation of style have been discussed, by the two texts that constitute the basis on the study.

Keywords: Taberî, Poet Molla Rahim, Joseph and Zuleika, Intertextuality, Versification.

Giriş:

Ana-metinlerin biçimsel dönüşümlerinden biri olan *koşuklaştırma* (*la versification*), düzyazı biçiminde yazılmış bir metnin dizeler hâlinde yeniden yazılması yöntemidir. “Bu yöntemin kökeni, Genette’e göre eskilere, Ezop’un masallarını dizeler hâlinde yeniden yazmaya uğraşan Socrates’a kadar uzansa da örnekleri pek fazla değildir. Bu tür dönüşüm doğal olarak tüm öteki yöntemlerde olduğu gibi hem biçimsel hem de anlamsal dönüşümlerin araştırılmasını gerektirir” (Aktulum, 2000: 143). Halk anlatılarının nazma çekilmesi metinlerarasılık

* Yrd. Doç. Dr.; Erzincan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozkandasdemir@hotmail.com.

bağlamında ele alındığında koşuklaştırma yöntemine uygun bir eylem olarak değerlendirilebilecektir. Halk anlatılarında koşuklaştırma söz konusu olduğunda akla ilk gelecek örneklerden biri şüphesiz Leyla ile Mecnun hikâyesi olacaktır.

Leyla ile Mecnun hikâyesinin Arap kaynaklı bir efsane olduğu, Türkler arasında da İran edebiyatı etkisi ile yayıldığı kabul edilmektedir. Sözlü anlatı olan efsanenin bir başka yapıtta şiir şeklindeki bir anlatım biçimi ile yeniden yazılması koşuklaştırmaya örnek olacaktır. Fuzulî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisi bir koşuklaştırma örneği olarak kabul edilebilir (Özay, 2009: 9).

Unutulmamalıdır ki mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan birçok hikâyenin kaynağı, başlangıçta sözlü kültürde yaşayan halk anlatıları, kutsal kitaplardaki kıssalar ve yazılı edebiyat ortamında kaydedilen mensur hikâyelerdir. Dolayısıyla Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan birçok hikâyenin bir koşuklaştırma örneği olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Burada sürekli bir döngüden bahsetmek yerinde olacaktır. Örneğin Yusuf ile Züleyha hikâyesinin kaynağı Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de geçen *Yusuf Kıssası*'dır. Kıssanın mesneviye dönüşümü *tefsir, kısas-ı enbiya* ve *Tarih-i Taberî* gibi mensur eserler yoluyla olmuştur. Türkiye'de hikâyenin kaynağı ile ilgili yapılan çalışmalarda Yusuf ile Züleyha hikâyesi yaygın olarak *kaynağını klasik edebiyattaki mesnevilerden alan hikâyeler* arasında gösterilmiştir (Daşdemir, 2012: 14-18). Böylece başlangıçta mensur bir eserin (kısas-ı enbiya gibi) mesnevi olarak yeniden yazılması bir koşuklaştırmaya, bu mesnevinin (Yusuf u Zeliha) sözlü kültürde hikâye veya masal olarak anlatılması ise düzyazılaştırmaya örnek olacaktır.

Türk Halk Anlatılarının Nazma Çekilmesi ve Koşuklaştırma Örnekleri:

Türkiye'de halk anlatılarını nazma çekenlerin başında Ziya Gökalp gelmektedir. Ziya Gökalp halk masallarını, efsanelerini ve destanlarını nazma çekmiş; bunlara sahip olduğu Türkçülük ideolojisini katmıştır (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 105). Ziya Gökalp'ın dağınık olan manzum anlatıları diğer şiir ve anlatılarla birlikte tek kitapta toplanarak Fevziye Abdullah Tansel tarafından 1952'de yayımlanmıştır.

Çeşitli gerekçelerle nazma çekilen Türk halk anlatıları, metinlerarası ilişkiler bağlamında henüz yeterince değerlendirilmemiş ve Türk halk edebiyatındaki koşuklaştırma örnekleri tamamıyla ortaya konulmamıştır. Fakat Nasreddin Hoca fıkralarının nazma çekilmesi konusuna değinen çalışmalar vardır. Bozyiğit, manzum Nasreddin Hoca fıkrası yazarları bir ya da birkaç fıkra yazar ve kitap bütünlüğünde yazarlar olarak iki kısma ayırır (Bozyiğit, 1990: 42). Bilinen ilk örneği XVI. yüzyılda Güvahi'nin kaleme aldığı *Pendnâme-i Güvahi*'de bulunan manzum Nasreddin Hoca fıkraları/ latifelerine, Taşlıcalı Yahya, Orhan Seyfi Orhon, Fazıl

Hüsnü Dağlarca gibi şairlerin manzum fıkraları dâhil edilebilir. Köprülü ve Orhan Veli'nin ilk örneklerini verdiği ikinci gruptaki şair ve yazarlar ise manzum fıkraları kitap bütünlüğünde kaleme almıştır (Bozyiğit, 1990: 44-46).

Türk edebiyatında koşuklaştırmanın örnekleri arasında manzum kısas-ı enbiyaları anmak gerekir. Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerin ibretlik hikâyelerinin anlatıldığı sayıca az olan bu türün önemli örneklerinden biri İrşâdî Bayburdî'nin yazmaya başladığı, torunu Ağlar Baba Bayburdî'nin tamamladığı manzum kısas-ı enbiyadır. Mesnevi nazım şekliyle yazılan eser Kalender Battal tarafından yayımlanmıştır. *Kısas-ı Enbiya* başlıklı kitabın basım bilgileri yoktur. Bu türün bir başka örneği Manastırlı Mehmed Rif'at'ın 1892 yılında Şam'da basılan *Manzum Kısas-ı Enbiyâ* başlıklı kitabıdır. Manastırlı, manzum kısas-ı enbiya metnini değişik tarihlerde basılan ve içinde şairin kaleme aldığı mevlid ve siyer metninin de bulunduğu *Tuhfetü'l-İslâm* isimli kitabında tekrar yayımlamıştır. Ayrıca Ali Büyükçapar'ın *Ulu Kapı Sırlı Yol- Destan Şiirler* başlıklı kitabı kısas-ı enbiya türünün manzum örneklerinden biridir. Peygamber ve velilerin tarihî-efsanevî hayatları etrafında teşekkül eden menkıbeler geniş halk kitlesinin yararlanması amacıyla Abdülatif Uyan tarafından manzum olarak yeniden yazılmıştır. Uzun yıllar Türkiye Gazetesi'nin orta sayfasında menkıbeleri nazma çeken Uyan, bu manzum menkıbeleri *Şiirlerle Menkıbeler* adıyla bir dizi kitap olarak yayımlamıştır.

Bazı anlatıların saz şairleri tarafından halk hikâyelerinin şiir parçalarında dönüştürülmesi daha karmaşık bir koşuklaştırma uygulamasına örnek olmaktadır. Halk hikâyesi nazım-nesir karışık bir tür olduğundan koşuklaştırma sadece hikâyenin manzum kısımlarında uygulanabilmektedir. Özey'in bu konudaki tespit ve değerlendirmeleri önemlidir:

Bir efsane, masal ya da kısas halk hikâyesine dönüşürken koşuklaştırmadan söz etmek yerinde olur. Çünkü hikâye, düzyazı biçimindeki bu anlatıları, şiir bölümlerini kullanmak aracılığı ile bir şekilde koşuklaştırmaktadır. Örneğin, Öcal Oğuz, Âşık Efgan Hikâyesi'nin Gül-Bülbül Efsanesi'nden yola çıkılarak tasnif edildiğini, hikâyedeki semboller ve içeriğin bu sembollerle gösterdiği koşutluklar yoluyla saptamıştır. Bu durumda hikâye, efsaneyi bir bakıma koşuklaştırma yöntemi ile dönüştürmüştür (Özey, 2009: 9). Pertev Naili Boratav, yazılı bir alt metnin hikâyeci tarafından nasıl yeni bir ana metinde dönüştürüldüğünü gözlemlemiştir. Boratav, Ali Şir'in Ülkü'de çıkmış bir aşk macerasına ait küçük bir hikâyesini Âşık Müdami'ye okur... Âşık Müdami iki gün içinde türkülerini yazar, uzun bir hikâye olmasa da acıklı güzel bir kaside oluşur. Böylece Boratav da yazılı küçük bir hikâyeden nasıl bir halk hikâyesinin oluştuğuna, âşığın düzyazı biçimindeki bir metni nasıl koşuklaştırdığına tanık olur (Özey, 2009: 10).

İnceleme:

1. Hikâyenin Özeti:

Kenan'da yaşayan Yakup Peygamber'in on iki oğlu vardır. Yakup, oğulları arasında en çok Yusuf'u sever. Bu durum Yusuf'un ağabeylerini rahatsız etmektedir. Bir gece Yusuf düş görür. Babası düşü yorumlayarak Yusuf'un devlet sahibi olacağını söyler. Oğluna bu düşü kimseye anlatmamasını öğütler. Bunu duyan kıskanç ağabeyler bir bahaneyle Yusuf'u sahraya çıkarır ve orada bir kuyuya atarlar. Kestikleri bir koyunun kanını Yusuf'un gömleğine bulayarak babalarının yanına varırlar. Yusuf'u kurt yedi diyerek kanlı gömleği önüne bırakırlar. Yakup gömleğin yırtık olmadığını görünce bunların yalan söylediğini bilir ve ağlar. Kuyunun yanında konaklayan kervan kafilesi su almak için geldikleri kuyudan Yusuf'u çıkarırlar. Kervanbaşı, Yusuf'u Mısır'da Aziz'e satar. Aziz-i Mısır, Yusuf'u evlatlık edinerek karısı Zeliha'ya emanet eder. Yıllar geçer, Zeliha Yusuf'a âşık olur. Her fırsatta Yusuf'a hâlini arz eder; fakat Yusuf ona hiç aldırış etmez. Nihayet Zeliha'nın sabrı tükenir. Bir gün Zeliha aşkına karşılık vermeyen Yusuf'un ardından koşar ve gömleğini arkadan yırtar. Kapı ağzında Aziz ve Yemliha (Zeliha'nın amcasının oğlu) bunları görürler. Yemliha'nın teklifiyle gömleğin yırtığının önden mi, arkadan mı olduğuna bakarlar ve gömleğin arkadan yırtıldığını görürler. Yusuf'un masumluğu böylece ortaya çıkar. Bu olay kısa sürede duyulur. Kadınlar, kölesine âşık olan Zeliha'yı ayıplarlar. Zeliha kendisini kınayan beş kadını evine davet eder. Ellerinde birer turunc ve bıçak olan kadınlar Yusuf'u görünce şaşkınlıktan ellerini keserler. Zeliha aşkını kadınlara mazur göstermiştir. Bir zaman sonra Zeliha kocasını ikna ederek Yusuf'u zindana attırır. Yusuf zindanda iki mahkûmun düşünüyüşünü dosdoğru tabir eder. Bu sırada Yakup, oğlunun hasretiyle ağlamaktan kör olmuştur. Yusuf, hiç kimsenin yorumlayamadığı Sultan'ın düşünüyüşünü de doğruca tabir eder ve Mısır hazinesinin başına geçer. Sultan, kocası ölen Zeliha'yı Yusuf ile evlendirir. Aziz-i Mısır erkeklikten yoksun olduğu için Zeliha hâlâ bekârdır. Bu evlilikten Yusuf ile Zeliha'nın iki oğlu olur. Yakup'un oğulları kıtlık yıllarında buğday almak için Mısır'a gelirler. Yusuf, ağabeylerine kendini tanıtır. Kendisinden af dileyen ağabeylerini bağışlar. Beşir adlı bir yiğitle gömleğini babasına gönderir. Yahuda, Yusuf'un gömleğini Yakup'un yüzüne sürünce derhal gözleri açılır. Yakup yetmiş kişiyle birlikte Mısır'a gelir. İsrailoğulları Mısır'da çoğalır. Yusuf vefat edince Mısır'da defnedilir. Vasiyeti gereği Musa Peygamber, Mısır'dan çıkarken kabrini Kenan'a götürür; ataları İbrahim, İshak ve Yakup'un yanına defneder (Ebû Ca'fer Muhammed Bin Cerîr'üt-Taberî, t.y.: 243-307).

2. Metinlerin Tanıtılması:

Alt-Metin: Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr et-Taberî, *Tarih-i Taberî* adlı eserini Hicri 3. yüzyılda Arapça kaleme almıştır. Brockelmann, Taberî'yi dünya tarihini yazan ilk Müslüman olarak tanımlar (Aydın, 2004: 29). Dilimize değişik çevirileri yapılan *Tarih-i Taberî* çeşitli yayınevlerince sadeleştirilerek yayımlanmıştır.¹ Taberî Tarihi içinde bir bölüm olan Hz. Yusuf hikâyesi iki taş baskı nüshada müstakil olarak basılmıştır. Bu nüshalardan *Hikâye-i Zelihâ ile Yûsuf Aleyhisselâm* İstanbul'da Mahmut Bey Matbaası'nda yayımlanmıştır. Eser 48 sayfadır. 79 sayfadan oluşan *Hazâ Kıssa-i Yûsuf Aleyhisselâm* başlıklı ikinci nüshanın basım bilgileri yoktur. Çalışmada alt metin olarak değerlendirilen *Yusuf Kıssası*, M. Faruk Gürtunca tarafından yeni harflere aktararak sadeleştirilen ve *Tarih-i Taberî* ismiyle yayımlanan kitabın birinci cildinde 243-307 sayfaları arasında bulunmaktadır. Gürtunca'nın sadeleştirerek yayımladığı bu yazma, Hüsameddin Çelebi tarafından 1310-1311 yıllarında Türkçeye çevrilen *Tercüme-i Tarih-i Taberî*'dir.

Ana-Metin: Dinî-Tasavvufî Türk şiirinin 20. yüzyıldaki temsilcisi Âşık Molla Rahim, 1955'te *Âşık Molla Rahim'in Manzum Hazret-i Yusuf Kıssası*'nı yayımlamıştır. Eserin sonunda "Bu kitabı tertip eden Yunak Kazası Adakasım Köyü'nden Molla Rahim" (Âşık Molla Hacı Rahim, 1955: 80) kaydı vardır. 1207 beyitten oluşan mesnevi 11'li hece ölçüsü ile kaleme alınmıştır.² Eserde yoğun olarak yarım ve tam kafiye kullanılmıştır. Şair, eserini sade bir dil ile kaleme aldığı mesnevinin *Söz Başı* başlıklı bölümünde özellikle vurgulamaktadır (Âşık Molla Hacı Rahim, 1955: 4). Çalışmamızda ana-metin olarak değerlendirilecek olan mesnevinin Taberî'den nazma çekildiği şöyle ifade edilmiştir:

Kardeş bu hikâye tatlıdır zati
Şimdi nazımlı daha çok lezzeti

Oku tefsirden aldım değil düzme
Çok tatlıdır getirdim bunu nazma

...

Bu yadigârımdır ehli imana
Tabarihten aldım düşme gümana

(Âşık Molla Hacı Rahim, 1955: 3-4).

Şairin Taberî'den okuduğu hikâyeyi bilerek ya da bilmeden tefsir olarak değerlendirdiği düşünülebilir. Taberî'nin Kur'an-ı Kerim tefsiri yanında yukarıda bahsettiğimiz *Tarih-i Taberî* ki, Âşık Molla Rahim aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere mesnevisini *Tarih-i Taberî*'den nazma çekmiştir. İki farklı tür olan tefsir ve tarihin ayrımını pekâlâ yapabileceğini düşündüğümüz şair, kanımızca okuyanlar nazarında eserinin değerini yükseltmek amacıyla

¹ *Tarih-i Taberî*'nin tercümeleri için bk. (Ebû Ca'fer Muhammed Bin Cerîr'üt-Taberî, t.y.: 5-7).

² Dizelerin zaman zaman 10 ve 12 heceden oluştuğu görülmektedir.

böyle davranmış olmalıdır. Kaldı ki Taberî her iki eserinde de hikâyeyi aynı kaynaklara dayandırarak kaleme almıştır. “Taberî tefsir alanında tanınmış bir âlim olduğu gibi, aynı zamanda İslam dünyasının en tanınmış tarihçisidir. O, tefsirinde tarih konusundaki malumatını kullanarak tefsir ve tarih disiplinlerini ortak bir şekilde kullanmıştır” (Önen, 2013: 17). Erbaş, Taberî’nin tarihinde dayandığı bilgi kaynaklarını *Kur’an, sünnet, icma’, senedi olan rivayetler, senedi olmayan rivayetler ve İsrailiyyat* başlıkları altında örneklendirir (Erbaş, 2010: 51-57). Yazar, Taberî’nin tarih ve tefsir yazıcılığı ile ilgili şu sonuca varır:

Taberî, aynı zamanda bir müfessir olmasının da etkisiyle, tarihe dair bu eserini büyük ölçüde Kur’an ayetleri ışığında kaleme almıştır. Nitekim o, her ne kadar bir tarih kitabı yazmışsa da, bunda büyük ölçüde Kur’an merkezli dini verileri esas almış, çoğu noktada normal bir tarih kitabında bulunmayacak Kur’an tefsiri türünden izah ve açıklamalara yer vermiş, bunun ötesinde meseleleri tefsiriyle benzer bir metotla ele almış ve yeri geldiğinde de doğrudan tefsirine atıfta bulunmuştur. Bu yönüyle onun eseri, ‘Kronolojik Tarihi Tefsir’ olarak nitelendirilebilir (Erbaş, 2010: 86).

Tarih-i Taberî dünyanın yaratılışından başlayarak müellifin yaşadığı döneme kadar insanlık tarihini hikâye eden bir eserdir. Eserin tarih terimiyle adlandırılması onun günümüz tarih disiplinin ilkelerine göre kaleme alındığını düşündürmemelidir. Tarih, anlatım esasına dayalı bir tür olarak birçok tarifte destan, kıssa, masal, rivayet gibi türlerle birlikte hikâye terimine ait bir unsur olarak anılmaktadır. Hikâye kelimesinin batı dillerindeki karşılıklarının çoğu aynı zamanda *tarih* anlamına gelmektedir (Tonga, 2008: 375-376). Alt metnin bu bağlamda düşünülmesi gereken *tarih* türüne ait bir eser olduğunu söylemek gerekir. Ana metin koşuklaştırma yoluyla alt-metni biçimsel olarak dönüştürmüştür. Düzyazı şeklinde kaleme alınan alt-metin mesnevi nazım şekli ile yeniden yazıldığından alt metnin türü de değişmiştir. Marry Orr, metinlerarasılığın uzamını genişleterek onu türler arası bir ilişki olarak tanımlamaktadır (Alpaslan, 2007: 14). Dolayısıyla çalışmamızda koşuklaştırma yoluyla ortaya çıkan bir türler arası ilişkinin de kaydedilmesi gerekir.

3. Ana-Metinsel Dönüşümler:

Ana-metinlerin ciddi düzende dönüşümünü Genette *değiştirim (transposition)* sözcüğü ile kullanmayı yeğler. “Ciddi dönüşümler ya da değiştirim, öteki ana-metin yöntemlerinin tersine daha çok geniş boyutlu yapılara uygulanan çok sayıda ve çeşitli değiştirim yöntemini kapsayan ana-metinsellik kılıplarının en önemlileridir” (Aktulum, 2000: 142). Alt-metnin anlamı üzerinde oynama derecesine göre değiştirim iki ulama ayrılır. Bunlardan birincisi *çeviri, koşuklaştırma, düzyazılaştırma, vezin-dönüşümü* ve *biçem dönüşümü* yöntemleri ile gerçekleştirilen biçimsel değiştirimler/ dönüştürümlerdir (Aktulum, 2000: 142-146). İkincisi ise

çözümlemenin odağında anlam dönüşümünün olduğu izleksel ya da anlamsal değişimler/dönüşürümlerdir (Aktulum, 2000: 142).

Ana metinlerin biçimsel dönüşürümlerinden biri olan *koşuklaştırma (la versification)*, düzyazı biçiminde yazılmış bir metnin dizeler hâlinde yeniden yazılması yöntemidir (Aktulum, 2000: 143). Çalışmamızda alt-metin olarak belirlediğimiz *Tarih-i Taberî*, düzyazı biçiminde kaleme alınmış bir eserdir. Alt-metin biçimsel yapısında ortaya çıkan dönüşürüm ana-metinde koşuklaştırma yöntemine uygun bir eylemi ortaya çıkarmıştır. Alt metinde hikâyenin başlangıç kısmına ait parça şöyledir:

Yusuf (a.s.)'ın hikâyesinin aslı şudur: Hazret-i Yakub Kenan diyarına gelmişti. Kardeşi İys o diyarı bırakmış, Rum iline gitmişti. Hazret-i Yakub'un oğulları da tamam on iki oğul oldu. Bu on iki oğul arasında Hazret-i Yusuf çok güzeldi. Hazret-i Yakub, Yusuf'u çok sevmekteydi. Çünkü onun anası ölmüş, küçük kardeşi Bünyamin de memede kalmıştı. Ona halası bakmaktaydı (Ebû Ca'fer Muhammed Bin Cerîr'üt-Taberî, t.y.: 243-244).

Bu kısım ana-metinde şu şekilde koşuklaştırılmıştır:

Yusuf'un babası Yakup'tur bilin
Peygamber imiş hem O Kenan elin

Tekrarlıyorum sözüm iyi tanı
Kenan imiş bil Yakup'un vatani

Yakup'un on iki oğlu var idi
Hepsinden çok Yusuf'u sever idi

Güzellikten hiç Yusuf'a benzer yok
Yakup sever ani obirlerden çok

Yusuf'un var idi başka kardaşı
Bünyamin'dir Yusuf'tan ufak yaşı

Yusuf'la bir idi bunun anası
Küçükleri fazla sever babası

Yusuf'un anası hem vefat olur
En küçüğü Bünyamin süttten kalır

Bu acı gelince Yakup başına
Bünyamin'i verir kız kardeşine

(Âşık Molla Hacı Rahim, 1955: 4-5).

Hazret-i Yakub da Yusuf (a.s.)'ı alıp, onu evine götürdü. Hazret-i Yakub, Yusuf (a.s.)'ı çok severdi. Onu bütün oğullarından aziz tutardı. Yanından da hiç ayırmazdı. Fakat onun, Yusuf'u böyle çok sevdiğini gören kardeşleri Yusuf'u kiskandılar. Ona hased ettiler (Ebû Ca'fer Muhammed Bin Cerîr'üt-Taberî, t.y.: 246).

Kenan iline gelen Yakup'un kız kardeşi, Yusuf'u görür görmez ona derin bir sevgi ile bağlanır. Yusuf bir müddet halasının yanında kalır. Kız kardeşi ölünce Yakup tekrar Yusuf'u evine getirir. Yukarıdaki parça Yusuf'un baba evine gelmesi ve sonraki olaylar hakkındadır. Bu kısım ana-metinde şu şekilde koşuklaştırılmıştır:

Yusuf'u hemen getirir evine
Elinden tutup sevine sevine

O bir oğlanlarında bu sevgi yok
Yusuf ile Bünyamin'i sever çok

Bunlar küçük yok idi hem anası
Onun için sever idi babası

Hak yaratmış hem Yusuf'u güzel çok
Dünyada ana benzer hiç misli yok

Kıskanır Yusuf'u hem kardeşleri
Getirecek başına çok işleri

(Âşık Molla Hacı Rahim, 1955: 7-8).

Yusuf ile Züleyha hikâyesinde *ağabeylerinin Yusuf'u kıskanması* epizoduna ait bu parçalar her iki metnin cümlelerinin örtüşmesini açıkça göstermektedir. Hikâye boyunca devam eden biçimsel dönüştürümün odağı koşuklaştırma yöntemi olmuştur. Koşuklaştırma yöntemiyle dönüştürüm Genette'e göre "tüm öteki yöntemlerde olduğu gibi hem biçimsel hem de anlamsal dönüşümlerin araştırılmasını gerektirir" (Aktulum, 2000: 143). Fakat biçimsel değiştirim/dönüştürümlerde "...anlam ile oynamaktan çok biçimsel dönüştürümler yaptırılır. Anlama rastlantısal olarak el atılır" (Aktulum, 2000: 142). Çalışmamızda koşuklaştırmaya bağlı biçimsel değiştirim yöntemlerinin önemsiz anlamsal dönüştürümler ortaya çıkardığı görülmüştür. Örneğin aşağıda halk hikâyelerinin başlangıç klişesi olan parça alt metinde yer alırken ana metinde bulunmamaktadır:

Haberleri rivayet edenler ve sırları açıklayanlar ve bütün din bilginleri ve tefsirciler kendi zamanlarında şu konu üzerinde söz birliği etmişler ve şöyle demişlerdir:

— Biz ne kadar hikâye kitaplarını gördük ve kıssa defterlerini okuduk ve o zamanlarda gelip geçen peygamberlerin hallerinden ve yüce padişahların başından geçenlerden çok garip hikâyelere ve kıssalara tesadüf ettik. Ama Hazret-i Yusuf kıssasından daha latif ve şirin hiçbir hikâye görmedik (Ebû Ca'fer Muhammed Bin Cerîr'üt-Taberî, t.y.: 243).

Bu kısım hikâyenin biçimsel yapısına ait bir klişedir. Alt-metnin yapısına uygun olan bu kısım ana-metnin yapısına uygun değildir. Hikâyenin *en güzel kıssa* olduğunu ana-metinde şair mesnevinin *Söz Başı* bölümünde zaten vurguladığından burada anlamsal bir dönüştürümden bahsetmek olanaksızdır. Klişe ifadenin devamında Yusuf Suresi'nin başlangıcındaki *Elif, Lâm*

ve *Râ* harflerinin ne anlama geldiği ile ilgili alt-metnin müellifi bazı bilgiler verir. Bu parça da ana-metinde bulunmamaktadır:

Hak Sübhanehü ve Teâlâ Hazretleri Âhir Zamân Peygamberi Muhammed Mustafa (s.a.v.)'e bir sûre indirdi. Hazret-i Yusuf kıssasının başını ve sonunu onda açıkladı ve bildirdi. Yusuf (a.s.)'ın hikâyesinin güzelliğine yalnız bu âyet şahittir ki Hak Sübhanehü ve Teâlâ Hazretleri o âyeti Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurdu:

“Yâ Muhammed! Sana o zamanlarda geçen kıssalardan en latifini hikâye edelim ki, o da Yusuf kıssasıdır” (Yûsuf sûresi, 3. âyet).

Din bilginleri şöyle dediler: Yusuf sûresinin şu ilk âyetindeki;

Elif Lâm Râ'daki Elif Hak Teâlâ'nın Yakub (a.s.)'a verdiği nimetler âyetine işaretir. Lâm da Hazret-i Yusuf'a kuyu içinde verdiği lütfâ işaretir ki;

— Bak sana ne lütuflar etsem gerek!

diye buyurdu. Bundan ötürü de Yusuf (a.s.) sabırlar gösterir ve belâyı geçirmek, ondan kurtulmak ona kolay gelirdi. Râ da Hak Teâlâ'nın re'fetine, acımasına ve esirgemesine işaretir ki bu yakınlıkları Yusuf (a.s.) kardeşlerine göstermişti. Nitekim kardeşlerinin ettiği günahları o da bağışlayıp yarlıgadı (Ebû Ca'fer Muhammed Bin Cerîr'üt-Taberî, t.y.: 243).

Bu parçalar hikâyenin olay örgüsüne ait değildir. Ana metne alınmayan bu parçalar alt-metnin biçimsel yapısında meydana gelen indirgeme örnekleridir. Ana metinlerin biçimsel dönüştürümlerinden biri olan *biçem-dönüşümü* (*la transtylisation*), *indirgeme*, *genişletme* ve *kipsel-dönüşüm* eylemleri ile ortaya çıkar. Bu eylemlerden *indirgeme* (*la réduction*) metinden bir parçayı *kesip çıkarma* (*excision*), *ayıklama* (*expurgation*), *özlülük* (*la concision*), *özetleme* (*la condensation*) gibi değişik yollarla uygulanır (Aktulum, 2000: 144-145). Çalışmamızda alt-metnin biçimsel yapısına ait yukarıdaki parçaların koşuklaştırılan ana metinde kesip çıkarılması alt-metinde bir indirgeme yöntemini örneklendirmektedir. Burada indirgeme yönteminin bir diğer örneği alt metinde Yusuf Suresi'nden çeşitli ayetlerin ana metinde çıkarılması ile ortaya çıkmıştır. Örneğin aşağıda verilen örnekte Yusuf'un gördüğü düş epizoduna ait parça alt-metinde hikâye edildikten sonra ilgili ayetle desteklenmiştir:

Bir akşam, Yusuf (a.s.) bir rüya görmüştü. Bu rüyada Ay ve Güneş'in gökten yere indiğini gördü. İkisi de Yusuf (a.s.)'ın önünde baş koydular, secde ettiler. Yusuf sabaha kadar durdu. Sabah olunca bu rüyayı babasına anlattı. Şöyle dedi:

“Ey baba, on bir yıldızla Ay'ın ve Güneş'in bana secde ettiğini gördüm.” (Yûsuf sûresi, 4. âyet) (Ebû Ca'fer Muhammed Bin Cerîr'üt-Taberî, t.y.: 246).

Bu parça ana metinde şu şekildedir:

Yusuf'a Ay Gün secde eder düşte
Kardeşleri çok kıskanır bu işte

Hem görür on bir yıldız secde etti
Babasına düş söylemeğe gitti

(Âşık Molla Hacı Rahim, 1955: 8).

Alt-metinde Taberî, Yusuf kıssasını hikâye ederken vakayı anlatmadan önce veya anlattıktan sonra çeşitli ayetler vermiştir. Ana-metinde Yusuf Suresi'ndeki ayetler çıkarılmıştır. Bu eylem diğer indirgeme örneklerinde olduğu gibi metnin anlamını dönüştürmeyen biçimsel bir değiştirim/ dönüştürüm örneğidir.

Ana metinlerin biçimsel dönüştürümlerinden biçem dönüşümünün bir çeşidi olan *artırma-genişletme (l'augmentation)* ise indirgemenin tersine, bir metni uzatmaya, oylumunu artırmaya dayanan bir yöntemdir (Aktulum, 2000: 144-146). Ana-metinde şairin *Söz Başı* olarak adlandırdığı parça mesnevinin *sebeb-i telif* bölümüdür. Bu bölüm alt-metinde bulunmamaktadır. Ana-metinde eserin biçimsel yapısına zorunlu olarak eklenen aşağıdaki parça bir genişletme yöntemini örneklendirmektedir:

Kardeş bu hikâye tatlıdır zati
Şimdi nazımlı daha çok lezzeti

Oku tefsirden aldım değil düzme
Çok tatlıdır getirdim bunu nazma

Doğuş bu değildir düşüne düşüne
Okudukça gelir insan hoşuna

Deme bunu ben okumuşum zati
Rica ederim bırak şu inadı

Oku kardeş bu hikâye kıymetli
Okudukça o sana gelir tatlı

Var sureyi Yusuf tefsirine bak
Bunu çok tatlı söyler Cenabı Hak

Tefsir okudukça bana geldi hoş
Yazmak için Hak'tan istedim doğuş

Bu yadigârımdır ehli imana
Tabarih'ten aldım düşme gümana

Kalem aldım elime Hak izniyle
Başladım yazmağa bunu nazmile

Gerçi tarih kitaplar bunu alır
Bu nazımlı anlardan tatlı gelir

Hem bu hikâye alır kitaplar çok
Bu nazımlı buna uymaz imkân yok

İyi anlar kardeş bunu her insan
Zamana uygun çünkü açık lisan

Yok içinde Arapça hem Farisi
Açık Türkçenin kardeş bu arısı

Bismillahirrahmanirrahim başta
Yazıyorum Allah izniyle işte

(Âşık Molla Hacı Rahim, 1955: 3-4).

Ana-metinde genişletme yönteminin bir diğer örneği mesnevinin bitiş bölümüne ait 14 beyitlik kısımdır. Alt-metinde bulunmayan bu parça mesnevinin tamamlandığını ifade etmektedir:

İşte kitabım burada oldu tamam
Muhammed ruhuna benden çok selam

...
Ey bu kitabı okuyan rica size
Bir fatiha gönderin bu acize

(Âşık Molla Hacı Rahim, 1955: 79-80).

Hikâye her iki metinde de çeşitli alt başlıklar altında yazılmıştır. Alt-metinde hikâye dört bölüm halinde işlenmiştir. Bu bölümler şu şekildedir:

1. Yakub (A.S.)'ın Oğlu Yusuf (A.S.)'ın Kıssası
2. Zeliha ile Yusuf (A.S.)'ın Kıssası
3. Mısır Meliki'nin Rüya Görmesi ve Bu Rüyayı Yusuf (A.S.)'ın Yorumlaması
4. Yusuf (A.S.)'ın Kardeşlerinin Mısır'a Gelişleri

Ana metinde izlek aynı kalmak suretiyle hikâye on alt başlıkta ele alınmıştır:

1. Söz Başı
2. Yusuf Aleyhisselâm'ın Kardeşleri Yusuf'u Kuyuya Atmasını Bildirir
3. Hazret-i Yusuf'un Mısır'da Aziz'e Satılması
4. Yusuf Aleyhisselâm'ın Zindandan Çıkmasını Bildirir
5. Hazret-i Yusuf'un Zeliha ile Evlenmesini Bildirir
6. Yakup Aleyhisselâm'ın Oğulları Mısır'a Birinci Defa Buğday Almağa Gitmesi
7. Yakup Aleyhisselâm'ın Oğullarının İkinci Defa Mısır'a Gitmesi ve Bünyamin'i Yusuf'a Götürmesi
8. Yusuf'un Kardeşleri Bünyamin'i Yusuf'a Koyup Kenan'da Babasına Ağlayarak Varmaları
9. Yakupoğulları Durmayıp Geri Mısır'a Bünyamin'e Dönmeleri
10. Yakup Aleyhisselâm'ın Mısır'a Yusuf Aleyhisselâm'a Gitmesi

Sonuç:

Taberî Tarihi dünyanın yaratılışından başlayarak insanlığın tarihini –müellifin yaşadığı döneme kadar- hikâye eden bir eserdir. Müellif eserini Kur'an-ı Kerim, hadis ve İsrâiliyyât gibi kaynaklara dayanarak kaleme almıştır. Dilimize değişik çevirileri yapılmış olan eserin bazı bölümleri yazma ve taşbaskı eserlerde müstakil olarak yazılmış / basılmıştır. Bunlardan biri Tarih-i Taberî'deki Yusuf Kıssası'nın *Hikâye-i Zeliha ile Yûsuf Aleyhisselâm* başlığıyla bir taş baskıdaki örneğidir. Yusuf Kıssası'nın edebî dönüşümünde köprü işlevi gören Taberî Tarihi, Yusuf u Zeliha mesnevileri üzerinde kısas-ı enbiyalar ile birlikte önemli bir etkiye sahiptir. Âşık Molla Rahim 1955 yılında neşrettiği mesnevisinde Taberî Tarihî içindeki Yusuf Kıssası bölümünü nazma çekmiştir. Bu eylem ana metinlerin biçimsel dönüştürüm yöntemlerinden *koşuklaştırmaya (la versification)* güzel bir örnektir. Âşık Molla Rahim, mesnevinin başında hikâyeyi Taberî'den nazmettiğini ifade etmiştir. Şair okuyucuların nazarında eserinin değerini yükseltmek için Taberî'yi bizzat anmıştır. Şairin bu tavrı bilimsel çalışmalarda kaynak göstermeye benzer etik bir davranıştır. Aynı nedenle, şair hikâyeyi Taberî'nin tefsirinden nazmettiği bilgisini de vermiştir. Taberî'nin hem tefsir hem tarih kitabında Yusuf Kıssası yer almaktadır. Müellifin her iki eseri aynı kaynaklardan kaleme alınmış olsa da bu iki eserin ayrıldığı bazı noktalar vardır. Çalışmamızda örneklediğimiz üzere şair bu hikâyeyi Taberî Tarihi'nden koşuklaştırmıştır. Düzyazı biçiminde kaleme alınmış olan alt-metin (ana-metinde) koşuklaştırılırken ana-metinsel dönüşüm örneklerinden *indirgeme (la réduction)* ve *genişletme (l'augmentation)* yöntemlerini zorunlu olarak ortaya çıkarmıştır. Anlatım esasına dayalı türlerden tarih ve mesnevi biçimsel olarak farklıdır. Ana-metindeki biçimsel dönüşümün temel nedeni iki tür arasındaki bu farklılıktır. Dolayısıyla koşuklaştırma yoluyla ortaya çıkan metinlerarası ilişki aynı zamanda bir türler arası ilişki olmuştur. Alt-metinde mensur yapıya uygun bölümlerin (hikâye başlangıç klişesi, Arap harfli ayetler) ana-metinde çıkarılmasıyla *indirgeme* gerçekleştirilmiştir. Mesnevinin yapısına uygun bölümlerin (sebeb-i telif, bitiş) ana-metne eklenmesiyle de tersine bir eylem olan *genişletme* ortaya çıkarılmıştır. Çalışmamızda biçimsel dönüştürümün zorunlu kıldığı bu değişikliklerin anlamsal bir dönüşümü zorunlu kılmadığı görülmüştür. Bu nedenle ana-metinde anlamın dönüştürülmediği tespit edilmiştir.

Kaynaklar:

- AKTULUM, K. (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- ALPASLAN, G. G. (2007). *Metinlerarası İlişkiler ve Gilgamesh Destanının Çağdaş Yorumları*. İstanbul: Multilingual.
- Âşık Molla Hacı Rahim (1955). *Âşık Molla Rahim'in Manzum Hazret-i Yusuf Kıssası*. İstanbul: M. Sıralar Matbaası.

- AYDIN, A. (2004). *İbn Cerîr Et-Taberî'nin Taberî'nin Kur'an Anlayışı ve Te'vil Tercihleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BOZYİĞİT, A. E. (1990). Nasreddin Hoca Fıkralarının Şiir Diliyle Anlatımı. *I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, 41-55.
- DAŞDEMİR, Ö. (2012). *Halk Hikâyesi Olarak Yusuf ile Züleyha*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Ebû Ca'fer Muhammed Bin Cerîr'üt-Taberî (t.y.). *Tarih-i Taberî*. (çev. M. Faruk Görtunca). İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- ERBAŞ, M. (2010). Bir Tefsir Kaynağı Olarak Taberî'nin "Tarîhu'l-Ümem Ve'l Mülûk" İsimli Eseri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, 49-91.
- ÖNEN, H. (2013). Tefsirde Tarih İlminde Yararlanma: Taberî Örneği. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10, 17-25.
- ÖZAY, Y. (2009). Metinlerarasılık ve Türk Halk Hikâyelerinde Ana-Metinsel Dönüşümler. *Millî Folklor*, 83, 6-18.
- SAKAOĞLU, S. ve ALPTEKİN, A. B. (2009). *Nasreddin Hoca*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- TONGA, N. (2008). Hikâyeye Terminolojik Bir Yaklaşım. *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/1, 371-379.